

MANIFESTACIONS DEL CONTACTE DE LLENGÜES EN LA INTERLOCUCIÓ

Luci NUSSBAUM

Departament de Didàctica de la Llengua
Universitat Autònoma de Barcelona

El problema no és descriure la realitat sinó
aïllar allò que té sentit per a nosaltres, allò
que és sorprenent en el conjunt dels fets.

René THOM

1. INTRODUCCIÓ

Els darrers anys hom ha pogut observar una gran proliferació d'estudis sobre aquelles manifestacions del contacte de llengües que apareixen en la interacció cara a cara. Per exemple, entre 1989 i 1991, la European Science Foundation ha organitzat quatre reunions d'especialistes (Berna, Londres, Brussel·les, Barcelona) i ha establert l'inventari dels més de 70 centres que, a Europa, investiguen sobre aquest fenomen.¹ La majoria de contribucions recalquen que l'ús de més d'una llengua en una mateixa conversa no és un fenomen aleatori, sinó que respon a diferents raons que uns i altres treballs tracten d'esbrinar i de descriure. Ens trobem ben lluny, doncs, d'aquella concepció *uni-lingüista* —que hom pot titllar ara de prejudici— segons la qual el recurs a diversos codis en un moment determinat seria indicador d'una certa incapacitat per a expressar-se correctament. El que interessa ací no és la correcció respecte de la norma, sinó la forma i la funció dels canvis de llengua en la comunicació.

De fet, el canvi de llengua a l'interior d'un mateix intercanvi verbal no és un fenomen observable només en comunitats multilingües o en converses entre parlants que pertanyen a comunitats lingüístiques diferents, sinó que es tracta també d'un recurs present en la ficció universal.² En l'obra literària, la presència de més d'una llengua respon a intencions diverses per part de l'autor: definir la situació, caracteritzar els personatges, fer referència a elements del context cultural, etc., i és mostra d'una certa competència bilingüe de l'escriptor. És en aquest doble sentit que té interès l'estudi dels canvis de llengua: com a recurs pragmàtic en l'elaboració del discurs i com a manifestació del domini de més d'una llengua. Les recerques sobre el contacte de codis en la interlocució contribueixen així a la construcció d'una teoria general sobre la parla i a entendre el bilingüisme com a fenomen social i cognitiu.

Alguns investigadors suïssos i francesos (LÜDI, 1984; PORQUIER, 1984; PY, 1984; ALBER i PY 1986, entre d'altres) han obert un interessant camí d'investigació consistent

1. En aquestes trobades, s'han presentat contribucions que estudien el contacte de llengües a Catalunya: BASTARDES (1991), BIERBACH (1991), BOIX (1990), CAMBRA (1991), NUSSBAUM (1990), PUJOLAR (1991), TUSON (1990), TUSON i NUSSBAUM (1991).

2. Pensem, per exemple, en novel·les com *Guerra i pau* o *La muntanya màgica*, en obres més recents com *El nom de la rosa* i, fins i tot, en un *best seller* americà com *La foguera de les vanitats*. A propòsit, sempre m'ha intrigat la resposta que dóna Hans Castorp, protagonista de *La muntanya màgica*, a madame Chauchat quan aquesta li diu que, si vol, pot parlar alemany: «jo sempre parlo alemany, fins i tot en francès». ¿Vol dir Thomas Mann que és impossible de defugir la identitat lingüística pròpia?

a analitzar les converses entre nadius i al·loglots o entre ensenyants i aprenents per tal de descobrir les estratègies que usen uns i altres per fer-se entendre i les marques transcòdiques que aquest *bricolatge interactiu* deixa en el discurs. Aquesta perspectiva posa l'èmfasi en l'estudi de la capacitat d'ús de llengües en situacions concretes enfront d'interlocutors concrets i, en aquest sentit, permet de formular hipòtesis sobre les capacitats cognitives i la construcció de la competència comunicativa.

D'altra banda, l'estudi del contacte de llengües en les interaccions pot retre compte de realitats més àmplies i complexes, com ara els comportaments verbals dels individus o de determinats grups socials en comunitats on es parla més d'una llengua, i pot contribuir a la descripció de les relacions entre llengua i comunitat.

Aquest article recull alguns dels resultats d'una recerca realitzada entre 1988 i 1990 per descobrir l'impacte del contacte de llengües fruit dels intercanvis verbals entre ensenyants de francès a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB). En primer lloc, analitzaré de quina manera es manifesta el contacte —o el conflicte— de llengües en l'interior del grup estudiat i, en segon lloc, en quina mesura l'ús de les tres llengües (català, castellà i francès) constitueix un recurs per a construir el discurs. El treball se situa en una zona de confluència de disciplines —l'etnografia de la comunicació, l'anàlisi de la conversa, la sociolingüística interaccional— interessades en els aspectes pragmàtics de la llengua, és a dir, en el seu ús contextualitzat.³

2. CARACTERÍSTIQUES DEL GRUP

Les dades que comentaré provenen bàsicament d'un grup d'ensenyants de francès de l'AMB que es reuneix —durant el curs 88-89— per participar en un programa de reciclatge en llengua i en didàctica del francès. El grup està format per 28 individus —amb una mitjana d'edat de 39 anys (mínim 28, màxim 56)—, més de la meitat dels quals ha nascut a Catalunya i la resta en altres regions de l'estat espanyol (Andalusia, Lleó, València, Aragó i Múrcia). Més de la meitat del grup té el castellà com a llengua materna; només sis individus, però, afirmen no parlar mai en català, tot i que l'entenen. Dels dos individus encarregats de dur a terme el programa (els anomenarem formadors o professors per distinguir-los dels altres membres del grup, els quals anomenarem mestres), un és nascut a França i l'altre a Catalunya. Tots dos parlen habitualment català en les seves relacions professionals i socials, llevat de les situacions de classe, en les quals empenen el francès.

Les sessions de treball tenien un contingut molt heterogeni que abastava tant el reciclatge lingüístic com la posada al dia en didàctica del francès a partir d'una àmplia gamma d'activitats que obligaven a la participació de tots els assistents tant en les tasques més pautades com en les més informals. Aquestes sessions, doncs, es poden considerar esdeveniments o fets comunicatius amb seqüències de caire molt divers, com acostuma a donar-se en situacions de classe.

3. TIPOLOGIA DE FENÒMENS OBSERVATS

Les dades conversacionals —obtingudes a partir de 20 hores d'enregistraments de sessions de treball— mostren la presència de diversos tipus de fenòmens de contacte de llengües que el quadre següent il·lustra esquemàticament.

3. Vull agrair a T. Tuson i a L. Payrató l'amabilitat que han tingut a llegir la primera versió d'aquest article i els comentaris que hi han anotat.

TIPUS DE FENÒMENS DE CONTACTE DE LLENGÜES

Relatius a:	CATALÀ	CASTELLÀ	FRANCÈS
1. La comunitat de parla	*	*	
2. L'individu	*	*	**
3. La interacció:			
a. Comunicacions	**	*	*
b. Alternances:			
Multilingües	*	*	*
Exolingües			*

Els primers s'han originat en la nostra comunitat de parla pel fet del contacte continuat entre el català i el castellà. Són fenòmens que palesen la superposició o l'ús simultani d'estructures fonètiques, morfològiques, sintàctiques, lèxiques o semàntiques —com, per exemple: [bwénu], [totsána]; «tirar» per «llançar», «¿Que està X?» per «¿Que hi és X?»; «val» per «d'acord», etc.— que constitueixen, seguint PAYRATÓ (1985, 1988), manlleus i calcs no acceptats per la norma, és a dir, interferències fossilitzades en la parla habitual d'una gran majoria de persones. Aquests fenòmens afecten les produccions en català i, en menys incidència, les produccions en castellà. No afecten, en canvi les produccions en francès.

El segon tipus de fenomen té el seu origen en els processos d'adquisició-aprenentatge de llengües per part de cada individu. Es tracta, per tant, d'interferències, en principi, transitòries que constitueixen superposicions inconscients de les estructures d'una llengua damunt d'altra. Aquestes marques pròpies de les interllengües dels aprenents, formen part dels sistemes intermedis entre les llengües de partida (la llengua materna i altres llengües conegudes per l'individu en qüestió) i la llengua objecte d'aprenentatge. Aquests fenòmens afecten les produccions en francès i, amb menys incidència, les produccions en català⁴ dels individus castellanoparlants quan usen el català.

El tercer tipus de fenòmens, que és el que estudiarem particularment ací, sorgeix en la interacció, es crea *ad hoc* en el procés de construcció del discurs. Es tracta de juxtaposicions de formes lingüístiques de codis diferents que palesen l'ús consecutiu dels codis a l'abast. En general, no afecten l'estructura de les llengües que posen en contacte perquè constitueixen formes plenes de cadascun dels codis emprats. Respecte dels fenòmens originats en la comunitat de parla i en l'individu —que responen a usos inconscients sense una funció pragmàtica pròpia— els fenòmens relatius a la interacció són intencionals, si més no perquè els parlants pressuposen que els interlocutors coneixen els codis dels quals hom fa un ús consecutiu. Aquests enunciats compleixen funcions pragmàtiques diverses que s'il·lustren en el quadre següent.

4. Les interllengües constitueixen dialectes idiosincràtics per bé que les marques de les llengües de partida en la llengua que s'aprèn són sovint semblants i previsibles en individus del mateix origen lingüístic. L'omissió —o l'ús abusiu— dels pronoms *en*, *hi*, l'ensordiment de son fricatiu sonors, l'ús indiscriminat de *capsa* i *caixa*, etc., són bons exemples d'interferències observables en l'expressió en català d'individus d'origen castellanoparlants.

FUNCIONS

Commutacions

Marcar un canvi de context o de discurs.
Indicar la identitat lingüística del parlant.

Alternances:

Multilingües

Citar altres veus.
Referir-se a un element compartit.
Qualificar.
Jugar.
Connectar elements del discurs.

Exolingües:

Heterofacilitar la comprensió d'enunciats.
Autofacilitar l'elaboració d'enunciats.

D'acord amb GUMPERZ (1982) en la seva definició d'alternança situacional, les commutacions són aquells canvis de llengua que tenen la funció de marcar la modificació dels paràmetres del context (la constel·lació de participants, el tema, la finalitat, etc.), o de contrastar tipus de discurs (formal/informal; informatiu/regulatiu; públic/privat, etc.). Així les commutacions actuen com a indicis contextualitzadors (GUMPERZ, 1982) de l'estructura i la forma de comunicació en situacions de classe. Les commutacions de codi poden indicar també, com postula AUER (1988), la preferència o la competència del parlant, la qual cosa implicarà un intent de renovació de la llengua base de l'intercanvi.

Les alternances constitueixen canvis de llengua que s'esdevenen en l'interior d'un discurs el context del qual no varia i, per tant, tampoc la llengua de la interacció. El primer tipus d'alternança que he trobat en el corpus de dades és característic de la conversa bilingüe o multilingüe,⁵ perquè respon a un aprofitament dels tres codis en presència. Aquestes alternances s'observen en qualsevol direcció i sigui quina sigui la llengua de l'intercanvi. Acompleixen funcions pragmàtiques diverses que he agrupat en 5 grans categories.

El segon tipus d'alternances correspon a la conversa exolingüe i abasta estratègies per a fer accessible el significat o per a elaborar el significant. Cal remarcar que aquest tipus d'alternança només apareix en intercanvis la llengua dels quals és el francès. L'alternança exolingüe aconsegueix dues grans funcions pragmàtiques: l'heterofacilitació, és a dir, la funció d'ajudar l'interlocutor a entendre els enunciats en llengua estrangera, i l'autofacilitació, és a dir, la funció de suplir les mancances en el repertori en llengua estrangera. Aquests mecanismes són característics de les converses entre nadius i no nadius o del discurs a classe i prenen formes diverses més o menys favorables per a l'aprenentatge de les llengües. D'altra banda, les alternances que funcionen com a connectors pragmàtics en català i castellà indiquen sovint la zona de pas entre una conversa multilingüe i una conversa exolingüe.

5. PORQUIER (1984) i els investigadors suïssos abans esmentats estableixen tres tipus d'interaccions segons el repertori dels parlants: *endolingües*, *bilingües* i *exolingües*. El primer tipus abasta els intercanvis en què no hi ha divergència significativa entre els codis activats pels parlants. Els segon tipus, propi de les comunitats multilingües, permet usar de manera consecutiva dos o més codis coneguts pels individus. El tercer, en canvi, es caracteritza per la divergència entre els codis emprats. Es tracta d'intercanvis asimètrics o desiguals, atès que un dels interlocutors domina el codi, mentre que l'altre utilitza una llengua que coneix poc.

4. LA LLENGUA BASE

En examinar el contacte de llengües cal, primer de tot, establir quina és la llengua base de l'intercanvi, és a dir, el codi que han triat els parlants, la qual cosa no sempre és evident, sobretot en intercanvis on participen més de dos individus. El concepte de llengua base pot definir-se des de diverses perspectives.⁶ Si es pren en compte l'aspecte quantitatiu, es podria considerar que la llengua base és aquella que ocupa un espai major en l'intercanvi. Ara bé, si examinem des d'un punt de vista conversacional alguns usos lingüístics, veurem que el criteri quantitatiu no sempre és operatiu (NUSSBAUM, 1991). Cal examinar en quina llengua es manifesten les intencions enunciatives, la distribució dels torns de parla, l'especificació del destinatari, etc., més que la quantitat d'enunciats en un codi determinat.

Des del punt de vista social, la llengua base correspondria a la llengua no marcada, el codi d'ús adequat a una determinada situació o institució:⁷ parlar francès a classe de llengua francesa, parlar castellà a la comissaria de la Policia Nacional, parlar català als despatxos de la Generalitat de Catalunya.

En el grup estudiat, el francès és sempre la llengua base de les activitats acadèmiques adreçades a l'ensenyament-aprenentatge, amb un tema precís i en les quals els formadors tenen el paper d'ensenyants i els mestres els papers d'aprenents i alumnes. En aquestes activitats, la paraula és atribuïda pel formador, s'ha de sol·licitar o ha estat distribuïda prèviament a partir d'unes normes determinades.

L'ús del català, en canvi, és adequat en activitats informals, centrades o no en un tema, en les quals els parlants actuen en els seus papers menys jerarquitzats, és a dir, com a companys, col·legues o, fins i tot, com a amics. Les estructures de participació són idèntiques a les d'una conversa amb diversos interlocutors: els parlants són seleccionats o s'autoseleccionen, tothom té dret a la paraula; es pot canviar la direcció temàtica; el to és informal; es poden establir intercanvis privats paral·lels, etc. Aquest estatus del català com a llengua base de les activitats informals —tot i que més de la meitat del grup és d'origen castellanoparlant— s'ha d'interpretar en tres direccions: en primer lloc, pel pas de l'estatus dels formadors, que s'han decantat per la normalització lingüística; en segon lloc, per l'oficialitat del català en gran part de les institucions educatives de la xarxa pública i, en tercer lloc, perquè tots els castellanoparlants del grup entenen el català.

En moltes situacions però, la llengua base s'estableix no tant segons coordenades externes de la situació, sinó més aviat segons coordenades internes —que construeixen el marc que CHARAUDEAU (1989) anomena espai comunicacional— determinades per les identitats i els papers dels parlants. D'altra banda, en moltes situacions de la vida quotidiana, l'ús de dos codis pot ser adequat, és a dir, no marcat, des de la perspectiva dels parlants mateixos, com és el cas en l'exemple següent:

(1)

1. P - además ho ha dit la L/# ja ho has dit no #/(es gira cap a L) però teniu
2. en compte que/ le stage de Grenoble (fr)/això que fa el MEC: jo/además no
3. em sembla molt bé ¿eh? perquè jo vaig veure l'any passat la gent qui hi
4. havia l'any passat a Grenoble i a mi// no em semblava [fatal ¿eh? (cat)
5. Veu -
6. P - massa bé que aquella gent tingués tanta beca tanta beca que además
7. molts no donaven classe// y estaban allí los enchufaos que allò

6. Vegeu DEPREG DE HÉRÉDIA (1991).

7. Vegeu SANKOFF (1980), per exemple.

8. era massa
9. Veu - (...)
10. P - ja ho veu veure ¿no? #el sevillano aquell i tot aquell panorama#
11. Veus - (...)
12. P - no no/(a Ce) no lo digo por el L no lo digo
13. Veu- (...)
14. Ce- vui dir// que allà no fan los seminarios que nosotros/
15. y por ejemplo Castilla León que es que es donde está
16. este amiguete mío es el úni
17. Veu - [(...)]
18. Ce - sí es amiguete de mi pueblo de crío
19. P - [bueno és igual (cat)]
20. Veus - (rialles)
21. Ce - bueno yo lo que quiero decir es que es curioso
22. porque yo me informé muy bien como si hubiese estado
23. en el MEC: y claro ellos no hacen ningún tipo de
24. seminario porque le quedan lejísimos// los cursos
25. de seminarios/no tienen beca de nada como nosotros/
26. para sustitutos entonces claro/yo no estoy diciendo
27. #que esté bien lo de la Generalitat#/
28. pero bueno//nosotros tenemos/ durante todos esos
29. meses/sustitutos becas y vamos allá quince días/
30. en cambio ellos no tienen nada/tienen el MEC sólo/además/
31. de Castilla León/solicitó uno
32. P - pero si yo no me meto con el G
33. Ce - (...) enchufados
34. P - pero por ejemplo las mujeres de Teruel eran todas
35. de CEP y no daban clase/ alerta eh? (cat)
36. Ce - [ya sí sí]
37. P - i això ja és més fort eh? una/ no home és veritat: gente que
38. està en CEPS y todo esto y
39. Ce - [que habrá mucho de enchufado sí/ gente que está
40. a l'aguait
41. P - una beca de reciclaje (...) és tela eh? jo ho sento
(continuen en català)

Aquest és un fragment d'activitat informal en la qual la llengua base és el català.⁸ Veiem però que P, per respondre a l'enunciat (inintel·ligible en l'enregistrament) probablement de Ce —amb qui parla habitualment en castellà—, commuta la llengua. A l'inici de la seva intervenció, Ce tracta de convergir cap a la llengua base, en la qual se sent incòmode i adopta des seguida el castellà, comportament que revela la seva identitat lingüística i el seu bilingüisme passiu. P manté el seu comportament d'acomodació convergent cap a Ce, tot i que restableix l'estatus del català per tancar la seqüència sobre X (línia 19) i per fer els seus comentaris valoratius (línies 37 i 41).

El castellà té així, en el grup, un estatus de llengua base limitat als moments en què la intervenció d'un castellanoparlant arriba a ocupar la palestra i provoca una reacció verbal que pot ser formulada en castellà, la qual cosa el convertirà en llengua base durant una determinada seqüència de discurs. En els discursos privats o en les converses paral·leles en els treballs de grup petit —sobretot entre dos individus— quan un dels dos és unilingüe castellanoparlant, el castellà acostuma a ser la llengua base. Això demostra una vegada més la vigència de la norma d'acomodació convergent cap al castellà, fet

8. Els enunciats subratllats són alternances amb funció de qualificació, fenomen que comentarem més endavant.

sobre el qual no insistiré perquè ja ha estat atestat en altres treballs sobre contacte de llengües (CALSAMIGLIA i TUSON, 1980; WOOLARD, 1989; BOIX, 1990, per exemple).

Es pot dir, doncs, que la tria de llengua és un fenomen determinat no tan sols per la interacció sinó sobretot, com diu BOURDIEU (1982), per la presència d'alguns elements de l'estructura social, és a dir, per la relació objectiva entre les llengües i els seus usuaris. La tria del francès implica acceptar les normes que imposa el programa de formació. La tria del castellà i l'adaptació convergent cap aquesta llengua per part dels interlocutors catalanoparlants comporta l'acceptació de l'estatus del castellà en la societat catalana: llengua oficial de l'estat i llengua legítima dels castellanoparlants.

Tot i així, aquesta norma no és estable. En d'altres casos, s'esdevindrà el que Boix (1990) anomena un regateig de llengües, un procés de negociació i renegociació de la llengua base:

(2)

1. P'' - volíem fer/teníem:/allò ¿com se'n diu?/ a Prats de Molló
2. teníem una excursió per fer amb els nanos/ doncs ara amb les
3. vagues com que a la meva escola han suprimit totes les
4. excursions
5. C - [yo voy este año a Prats de Molló y con
6. P'' - [¿con los niños?
7. C - sí
8. P'' -ah: y dice que hay un albergue: i que està molt bé ¿eh?
9. C - sí
10. P'' - Pues esto queremos hacer/ pero no no podemos ir
11. después teníamos que ir allí o a Perpinyà però amb
12. això de les va vagues nuestra escuela lo ha
13. suspendido todo i a ara ja no podem fer re/ ara fins
14. l'any que ve
15. C - nosotros tenemos tenemos un grupito no no muy
16. grande/ pero esperamos poder ir/ el día trece del
17. que viene
18. P'' - del que viene/si nosotros en nuestra escuela la
19. verdad/ por qüestió de diners no tenim pas cap problema/
20. estem en una escola molt/ ara per això de les vagues no ho
21. hem fet

Ací s'observa, per part de P'', un procediment d'acomodació convergent i divergent, exemple d'un tipus de comportament relativament recent a Catalunya, que implica la pugna de dues identitats i que mostra una nova imatge del conflicte de llengües ja indicada per altres estudiosos del tema.⁹ Els individus, d'origen catalanoparlant o castellanoparlant, que s'acomoden a la llengua del parlant precedent demostren la seva competència bilingüe i corroboren l'hàbit social d'acomodació convergent cap al castellà; en el cas d'acomodació convergent cap al català, posen de manifest un avenç del procés de normalització lingüística. En aquest sentit, la identitat bilingüe significa la possibilitat de tria i d'adaptació a la situació: enfront dels altres individus, els bilingües actius tenen l'avantatge de poder actuar amb comportaments no marcats i de moure's amb fluïdesa en les dues comunitats lingüístiques.

Els comportaments reflectits en els fragments anteriors no són, ni de bon tros, infreqüents a Catalunya perquè el procés de normalització lingüística ha produït, en poc de temps, nous hàbits lingüístics en ambdues comunitats, sense que s'hagin suprimit els

9. Vegeu WOOLARD (1989) i les esmentades contribucions de Boix, Bierbach, Pujolar i Tuson.

vells. Això implica que, en converses en què participen diversos parlants bilingües originaris d'una i altra comunitat, puguin aparèixer seqüències regides per la norma d'acomodació convergent (cap al català o al castellà) o per la norma bilingüe, segons la qual cada parlant adopta la llengua que prefereix. L'acomodació convergent cap al català i la norma bilingüe indiquen, si més no, que el català es cotitza en el mercat lingüístic de Catalunya.

5. COMMUTACIONS I ORGANITZACIÓ DE LA CONVERSA

No m'aturaré ara a descriure amb detall la incidència dels elements situacionals (la identitat dels parlants i dels destinataris, el tema, la finalitat, el grau de formalitat, etc.) en els canvis de llengua base.¹⁰ Quan es passa d'una activitat informal a una activitat didàctica dirigida pels formadors, s'observa una commutació que imposarà el francès com a llengua base. A la inversa, el pas d'una activitat informal a una activitat didàctica dirigida pels formadors, s'observa una commutació que imposarà el francès com a llengua base. A la inversa, el pas d'una activitat formal cap a una activitat menys formal (debat o conversa privada) implica commutacions que imposen el català com a llengua base. El castellà també apareix —si el destinador o el destinatari s'expressa habitualment en aquesta llengua—, però, en algun moment, es retornarà al català, que és la llengua adequada per als intercanvis informals.

En la majoria de casos, les commutacions s'esdevenen en els límits del torn de parla, però no sempre, com podem veure en els exemples (1) i (2), en els quals la commutació es dona a l'inici i a l'interior del torn. En aquest darrer cas, els parlants realitzen, en un mateix torn, diversos actes, un dels quals és, en ambdós exemples, especificar el destinatari Ce i C, mentre que en (2), P'' tracta alhora de mantenir la llengua base i d'indicar la seva identitat.

En qualsevol cas, perquè un torn influeixi els subsegüents ha de disposar d'una palestra, és a dir, d'un cert espai comunicatiu (silenci o atenció dels interlocutors, o tots dos) que li permeti d'articular-se en el discurs i d'establir relacions retrospectives amb el torn anterior o prospectives amb el torn següent. Quan un torn no obté cap mena de resposta es pot suposar que el seu contingut o la seva forma no s'adeqüen a les expectatives dels interlocutors en el desenvolupament de la interacció, com es pot observar en el fragment següent:

(3)

1. P'' - jo veig que es fa molt malament la plàstica/ al menos
2. (cat) a la meva escola/ la fan molt malament
3. MP- [y no sólo la plàstica/ la gimnasia es otra
4. P'' - no tothom eh?/ al cicle inicial
5. la fan bé ¿eh?/ la fan molt bé/ però al cicle mig// jo veig
6. coses molt:
7. Ro - [estranyes

Ací, MP encavalca el seu torn amb l'anterior, en un intent de contribuir al desenvolupament del tema. La seva intervenció, però, no té cap mena de repercussió ni sobre el contingut ni sobre la llengua de la interacció. Aquests mecanismes de relació entre els torns permeten d'interpretar les implicacions entre commutacions de llengua i manteniment o canvi de la llengua base de la interacció.

10. Vegeu NUSSBAUM (1990 i 1991).

6. ALTERNANCES

Les alternances no constitueixen, al contrari de les commutacions, formes de negociació de la llengua base. Es tracta d'unitats destinades a la construcció interna del discurs, el context del qual es manté estable. Les alternances acompleixen, en el corpus analitzat, diverses funcions pragmàtiques que s'acosten les unes al pol de la conversa bilingüe i les altres al pol del que s'entén com a conversa exolingüe.

En la conversa bilingüe o multilingüe —com és el cas ací—, les alternances són indicis de cotextualització del discurs en construcció: marquen la presència d'una veu diferent de la del locutor, remetent a àmbits temàtics coneguts pels participants, indiquen el punt de vista del parlant, etc. En la conversa exolingüe, les alternances de llengua, en canvi, constitueixen estratègies de facilitació en el procés d'elaboració del significat o de facilitació en la comprensió del significat, que desplaça tant el parlant amb coneixement menor de la llengua base com el seu interlocutor amb un domini major del codi. Malgrat aquesta primera distinció, hi ha zones en què és difícil de destriar si l'alternança correspon a una forma de construcció del discurs o a una estratègia de codificació i de facilitació de la intercomprensió. De fet, en molts casos les intencions dels parlants se sobreposen de manera que un enunciat acompleix simultàniament diverses funcions. L'explotació dels codis és encara més efectiva pel fet de la poca estabilitat de la llengua base en determinats tipus d'interacció.

6.1. *Les citacions*

Sota aquest epígraf, s'agrupen tots aquells fenòmens en què es dona la inclusió, en el discurs d'un determinat parlant, de la veu d'un enunciadador no present, aliè a la situació, o bé de la veu d'una persona present —que pot ser, fins i tot, el locutor mateix— que evoca les paraules pronuncïades en un altre context. Aquest fenomen recobreix la polifonia¹¹ del discurs a la qual al·ludeix BAKHTINE (1929) i tota la tradició dels estudis sobre l'enunciació. En les citacions, sovint, el locutor i l'enunciadador no coincideixen i, en aquest sentit, l'alternança és un recurs idoni per a marcar el contrast:

(4)

1. L - pel primer cicle de secundària: tothom ha de tenir
2. el títol de llicenciat/llavors el que: diuen és que
3. hi ha unes unes carreres así rápidas (cas) per
4. fer que amb tres anys

En aquest primer exemple, l'alternança es correspon exactament amb el contingut de la citació que evoca la veu del Ministeri d'Educació. En altres seqüències, l'alternança no es correspon en la seva totalitat amb el contingut de la citació, potser perquè la persona que parla no vol donar rellevància a la citació sencera sinó a l'element essencial de l'anècdota, com fa suposar la reiteració en l'ús del terme:

(5)

1. P''- a per tot on anàvem berenars berenars i berenars
2. (rialles) a part després del berenar diu ara
3. hem d'anar *a la mairie*// anem a la mairie i
4. resulta que l'alcalde d'aquell poble diu que era senador

11. WOOLARD (1990), en el seu estudi sobre l'alternança entre humoristes, recorre també a la idea de polifonia per explicar el joc de veus que, mitjançant l'alternança, permet a l'humorista d'endossar-se personalitats diferents i també de respondre a hipotètics interlocutors predeterminats precisament per la tria que ha fet l'enunciadador.

En el fragment següent, en canvi, l'alternança desborda la citació i arrossega, en la mateixa llengua, l'opinió de l'interlocutor, en un acte subordinat que justifica l'acte principal.

(6)

1. P - tu veux dire qu'en catalan c'est pas bien dit?
2. P' - ben/ je comprends pas pourquoi on dit essa essa
3. sonora i essa sorda i no té sonora i té sorda/
4. perquè és lo mateix
5. E - Pompeu Frabra a dit ça longtemps hein?

En (7), l'alternança no es realitza en la llengua del potencial enunciadador: en lloc de donar compte d'una hipotètica realitat, sembla que la parlant pretén emfasitzar el contingut de l'enunciat prosseguint amb el to metafòric de la seva intervenció:

(7)

1. Ce - no podemos esperarnos aquí/sentaditos y cuando vengan
2. que nos digan/ c'est fini/ y entonces nos podemos tirar
3. de los pelos

Ce introdueix la veu del que podria dir l'administració, la qual, naturalment, no parla mai en francès amb les persones del grup. D'altra banda, com és ben sabut, existeixen, en el repertori verbal de la nostra comunitat de parla, algunes expressions que provenen del francès i que s'usen en la parla col·loquial, de les quals «*c'est fini*» forma part.¹²

En tots els exemples analitzats fins ara, l'alternança és precedida d'un enunciat que adverteix del canvi de veu. Algunes vegades aquesta marca se suprimeix, sobretot quan s'introdueix una locució popular, com en l'exemple següent:

(8)

1. Jo - quelqu'un peut me dire/ quelle est la véritable raison
2. par laquelle vous avez chanté ou c'est/spontané ou c'est
3. qui canta el seu mal espanta?

En aquest fragment, l'alternança aconsegueix la funció de marcar la citació però també permet de qualificar la pròpia opinió i d'ironitzar sobre el comportament dels altres. És en aquest sentit que es pot parlar de funcions pragmàtiques superposades amb efectes oposats —la citació implica distanciament i la qualificació, en canvi, implica personalització— com es pretén sovint amb l'ús de figures retòriques. Així, la presència de l'enunciadador és sovint innecessària precisament perquè l'alternança ofereix prou indicis per a reconèixer-lo:

(9)

1. Veü - ¿què són els CEP?
2. P - ¿què:?:/ los CEP són uns centres de recursos/
3. una mena de centres de recursos/ centros de no sé qué
4. pedagógico/ com uns centres de recursos

12. En casos com aquest, la línia divisòria entre alternança i manlleu integrat en la parla ordinària és difícil de dibuixar.

En aquest fragment, l'alternança vol traduir les sigles de la paraula i la contextualitza alhora en l'anomenat «*Territorio MEC*», per contrast amb l'àmbit d'actuació de la Generalitat de Catalunya.

Les alternances que recobreixen citacions tenen, doncs, la funció principal d'indicar el canvi d'enunciador però poden també, com he mostrat, produir efectes retòrics que permeten al locutor d'identificar-se amb un enunciator inscrit en les tradicions culturals de cada llengua. Quan és així, l'alternança només s'esdevé en català i en castellà segurament perquè el repertori verbal dels participants —tret del formador d'origen francòfon— conté un nombre reduït de modismes en francès.

6.2. *Les anàfores*

L'anàfora és una peça lingüística que fa referència a un altre element utilitzat prèviament en el discurs. L'alternança té sovint també una funció anafòrica —entesa ací en sentit ampli— és a dir, de menció d'un enunciat que designa un àmbit de la realitat compartida i que pot fer referència tant al macrocontext social com al microcontext del grup. En general, però, i com veurem a continuació, aquest tipus d'alternança només és interpretable pel individu presents i constitueix part del seu intrarepertori.

L'anàfora pot construir-se en un mateix intercanvi, perquè els parlants en fan un ús recurrent, com en el fragment (5), en el qual el terme alternat adquireix un sentit específic en el cotext. En l'exemple següent,¹³ format per seqüències d'un debat sobre l'ensenyament precoç del francès, es pot observar com el grup elabora el significat específic del terme i com en fa un ús anafòric al llarg del intercanvi:

(10)

1. Sr - (...) ponía que la misma Generalitat (cat.) y
2. la embajada francesa mandarían ayudas y material y tal
3. P'' - sí y una (cast.) valise:/ pédagogique (fr.)
4. P - ¿què és això?
5. (rialles)
6. L - sí hi ha/ volen enviar:a:/ a part dels materials aquets
7. Sr - [la valija
8. diplomática
9. (més endavant)
10. P'' - no sé//no sé perquè això és la/ bueno (cat.)
11. si l'ambaixada anglesa els hi don la valise
12. (rialles)//perquè tot ha sigut (rialles)
13. *no:* tot ha sigut la valise que ho ha portat això
14. (més endavant)
15. P - bueno (cat.) però l'administració no hi posa/
16. ni personal de reforç/ bueno (cat.) aquesta valisa (cat.)
17. (més endavant)
18. L - llavors això vol dir que tu has estat treballant/
19. que la XX ha estat treballant/ però que ells bueno (cat.)
20. la va la valisa aquesta (rient)

El terme, la primera vegada que és utilitzat, té una funció de citació que evoca la veu de l'ambaixada francesa. L'ús anafòric que en fan els parlants —indicat per l'article

13. En aquest fragment es poden observar també commutacions de codi motivades per la preferència dels parlants (línies 3-4). El mateix fenomen apareix en les exemples (10) i (11). En aquests darrers casos, la commutació reflecteix alhora la privatització del discurs.

i l'adjectiu determinats— permet, en l'última part de l'intercanvi, que el terme s'integri, fins i tot morfològicament, al lèxic del català utilitzat pel grup. Des del punt de vista de la forma, aquest darrer ús sembla una interferència. Ara bé, el procés interlocutiu d'elaboració del significat del terme mostra que es tracta d'un joc lingüístic. D'altra banda, l'ús anafòric de l'alternança, que es manté fins i tot quan s'ha operat una commutació de codi, té la funció de marcar i emfasitzar el contingut temàtic de l'intercanvi, com es pot observar també en els fragments següents, seqüències d'activitats regulatives (la primera del calendari de les sessions, la segona d'una simulació de debat):

(11)

1. Pil - huelga/ pero qué estan hablando de la huelga ahora?
2. A - sí
3. Pil - no me he enterao de nada
4. Veu - (...)
5. Te - si venimo aquí
6. Ro - [To digue-li de part meva que
7. si hi ha grève/ jo no vindré
8. Pil - si hay grève/ venimos o no venimos?
9. A - jo ho tinc claríssim que no vindrà

(12)

1. P' - tous les trois là bas/ sont observateurs
2. Veus - (...)
3. Ro - ¿què han de fer les trois? ah
4. Veus (...)
5. A - (a C) ces trois trois qué què han de hacer?
6. C - observador/ observador
7. A - ¿observador les trois?
8. Veus - (...)
9. C - y la e: / redactar las reglas
10. Veus - (...)
11. P - pour ou contre la traduction en classe de langue
12. étrangère

En altres casos, l'anàfora no s'elabora *ad hoc* sinó que correspon a l'argot professional característic de la terminologia de la didàctica de llengües estrangeres o del món dels ensenyants:

(13)

1. P' - ça paraît très difficile parce que: on va tous récupérer
2. partout /dans le/ dans les les claustre dans les écoles
3. dans les classes dans le: on va récupérer dans tous les coins

És evident, però, que el terme aquí correspon també a un manlleu motivat per la inexistència, en francès, de la realitat semàntica que abasta aquest terme.

En el treball de grup, l'alternança anafòrica marca també el contingut temàtic de la tasca que s'ha de realitzar, sigui quina sigui la llengua que s'empri.

(14)

1. Ro - hi havia/ el point de départ// (a T) apunta
2. E - [défense de//¿com?
3. Ro - després hi havia// després d'aquest point de départ/
4. hi havia la: les difficultés phonétiques
5. E - però ¿què dius ara?
6. Ro - espera:-te/ això eren les consignes que ens va donar

En el caire que li he donat, l'anàfora abasta, doncs, una àmplia gamma de referents, des del més restringit elaborat *in situ* pels participants, fins a aquells pertanyents a l'àmbit professional o els que remeten als àmbits socio-culturals del grup en el sentit més extens.

6.3. Les qualificacions

Sota el nom de qualificacions agrupo totes aquelles alternances que impliquen el punt de vista del parlant, el seu coneixement, la seva opinió sobre el tema del qual es parla o sobre l'activitat que es duu a terme:¹⁴

(15)

1. P - si hi ha vaga/ punto se acaba/ se acaba o no fem res
2. i fem els dies que no hi ha vaga/ i tot lo altre son històries
3. i apaños a tot això/

(16)

1. P' - non/ en vous demandant de travailler/ pour la première
2. fois de d'inventer des exercices et en mettant heu/
3. la phonétique on a mis le: el llistó molt alt hein?//
4. c'est evident

(17)

1. G - il faut d'abord/ créer des habitudes/ d'être en classe/
2. en classe de langue/ pour faire
3. E - sí això és important
4. (...)
5. G - parce qu'autrement on peut pas travailler

(18)

1. Ag - la veuve
2. To - és molt divertida/ la veuve et le boeuf (riu)/
3. la veuve mange du boeuf / le veuf de la veuve
4. (rialles)
5. Ag - la veuve du boeuf// c'est une vache

En (15) i (16), els parlants utilitzen modismes, en el primer fragment, per posar en relleu la seva visió respecte del tema que es debat i, en el segon, per fer un comentari que rebaixi la crítica que sobre una activitat ha fet P'. En els dos exemples següents, en canvi, la qualificació funciona com un *engreixador* de la interacció: en (17), com un retroalimentador que mostra l'acord amb el que diu G i en (18), com un anunci de l'interès que té el que el parlant es proposa dir. En tots aquests casos, com també en el fragment (1), les qualificacions mostren la intenció del parlant de personalitzar el missatge i tenen, per tant, un efecte modalitzador.

6.4. Els jocs de paraules

L'alternança permet també de manipular la llengua per jugar-hi, sense cap altra finalitat que la d'obtenir efectes lúdics. Un primer tipus de joc consisteix a produir enunciats a partir de l'homofonia respecte d'enunciats anteriors:

14. He agrupat sota aquesta categoria el que GUMPERZ (1982) anomena *qualification* i *personalization versus objectivation*. En el meu corpus, a banda de la seva forma sintàctica, les qualificacions sempre personalitzen o objectivitzen el missatge.

(19)

1. P'-je vous donne objectivement toutes les données du problème
2. (rient)/ ou c'est la phonétique/ ou c'est la pâte à crêpes
3. (rialles)
4. Ro - je pense que ça sera la patacada
5. P' - vous choisissez maintenant

(20)

1. E - quelques exercices/ écrits?
2. Ro - oui/ des exercices écrits comme des/ mais je fais
3. pas beaucoup d'exercices écrits/ c'est un peu: très peu
4. Fa - tu en fais peu très peu
5. Ro - *quatre tres pes/ quatre tres pes* (cat)
6. je ne sais pas si je dos souligner/ qu'en sixième/

En els dos fragments, que corresponen a diferents activitats, la mateixa parlant aconsegueix efectes lúdics, el primer més reixit perquè obté una paraula amb significat propi i el segon menys perquè l'enunciat no té cap sentit.¹⁵ Ambdós casos constitueixen torns neutres perquè el joc proposat no procura cap mena de reacció entre els altres interlocutors. En el fragment següent, per contra, Ag, To i Gar s'engresquen en un joc d'associació per homofonia que implica els tres codis i que confon JM:

(21)

1. To - boire et foire
2. Pr - boire et foire
3. To - boire l'infinifitif // et foire foi foire à bétail
4. (rialles)
5. Ag - la foire à démonstrations
6. Gar - qu'est-ce que c'est foire?
7. To - *foire*
8. Ag - [pour faire des monstres
9. To - foire la foire de Barcelona
10. Gar - *ah* Barcelona cité de foire et con et cangrejos
11. To - mejillones y cangrejos
12. Ag - la foire de monstres
13. JM - la foire?
14. Ag - la feria de mostres / clar
15. Gar - bon / un autre exemple

Els participants juguen també sovint amb procediments d'imitació de la parla dels aprenents consistents a aplicar la morfologia derivativa del francès a lexemes catalans o castellans.¹⁶ El resultat és exactament el mateix que una interferència, el cotext, però, ens fa entendre que es tracta d'un joc desitjat pel parlant:

(22)

1. Veu - (...) tropezar
2. Ll - no ho sé tropezar
3. L - espera
4. LL - heurter?
5. L - no e: si je me suis heurté / heurté

15. PAYRATÓ (1988) anomena aquests jocs figures formals.

16. Aquest tipus de joc es molt freqüent entre els ensenyants de francès a Catalunya, tant per imitar la interllengua dels aprenents, com la dels professors d'origen francòfon quan s'expressen en català o castellà.

6. LL - però més aviat és xocar/ no?
7. L - si/ *J*/ comment on dit tropezer? (rient)
8. X - *tropezer* (rient)
9. Veu - trébucher

(23)

1. Ce- quatre vint/ mm/ quarante cinq
2. Veu (...)
3. Ce - cinquante cinq/ yo he desconecté (rient)

Cal indicar que en aquests casos no es respecta la restricció que postula POPLACK (1988) segons la qual l'alternança només es pot donar entre morfemes lliures.¹⁷

6.5. Els connectors pragmàtics

Aquesta categoria abasta una àmplia gamma d'enunciats que acompleixen funcions diverses en l'estructuració del discurs. Seguint les propostes metodològiques de l'equip d'anàlisi del discurs de la Universitat de Ginebra (ROULET *et al.*, 1985), distingiré dos tipus d'alternances que acompleixen la funció de connectors pragmàtics. En primer lloc, el que l'esmentat equip anomena *marcadors metadiscursius*. Es trata de formes que anuncien o indiquen *a posteriori* les funcions enunciatives d'un acte de parla:

(24)

1. P' - acheter/ acheter/mais le h
2. X - [podria ser:/ trois abbés (...)]
3. entre treize (...)

En aquest exemple, fragment d'una activitat sobre jeroglífics, l'enunciat de la línia 2 indica que el parlant es proposa fer una hipòtesi, acte que anuncia mitjançant el connector pragmàtic.

Si les citacions originen alternances de codi com a procediment de distanciament de l'enunciador o de manteniment de la llengua en què ha estat produït l'enunciat, els marcadors metadiscursius són sovint també objecte d'alternança per indicar l'operació enunciativa segons la qual el locutor se separa de l'enunciador, com podem veure en els exemples següents:

(25)

1. Ag - ils ne l'entendent pas / ils sont sourdes/ com l'altre
2. deia ¿no?
3. Gar - [en espangol n'existe
4. To - [ça existe mais

(26)

1. P - et gaspacho par quelle raison?
2. Fe - (...) des activités/ d'exercices d'improvisations
3. X - ¿què diu de saucices?
4. P' - est-ce que c'est rafraichissant?

17. No he pogut observar, en el corpus enregistrat, la presència de restriccions gramaticals sistemàtiques en l'ús de l'alternança. Les alternances són extraoracionals o intraoracionals i no hi ha cap evidència de regles que prohibeixen combinar els tres codis. En la majoria dels casos, però, es respecta la regla del morfema lliure segons la qual no és possible combinar un morfema dependent d'un codi amb un morfema lliure d'un altre codi. Tot i així, hem vist que, en el cas dels jocs de paraules, es transgredeix aquesta regla general.

(27)

1. T -je suis un peu gaffe
2. P'' - tu es?
3. T - gaffe gaffeux
4. X - (rient) gaffeux diu/ gaffeux diu
5. P'' - [je crois que c'est pas français/

Ag, mitjançant l'alternança, es distancia de l'enunciat erroni de la mateixa manera que ho fa X —en (26)— i indica alhora l'error de T. El mateix parlant X realitza —en 27— un joc de paraules per simular, mitjançant l'alternança, que ha entès malament l'enunciat de Fe.

Els marcadors metadiscursius indiquen freqüentment, en el corpus de dades, les situacions de *pana lingüística* motivades per llacunes de competència:

(28)

1. Lou - elle doit avoir/ je suis d'accord avec toi/ un:
2. un petit morceau une certaine quantité de: d'argent/
3. pour se payer ses ses # no sé cómo se dice# ses
4. M - [dépenses
5. Lou - dépenses de représentation

Aquesta mena de marcadors apareixen molt sovint, com veurem més endavant, per indicar les activitats transcòdiques dels parlants en les seqüències de conversa exolingüe.

En segon lloc, s'observen alternances amb funció de connectors pragmàtics que constitueixen *marcadors de l'estructura de la conversa*. Es tracta d'enunciats, caracteritzats per la seva pèrdua de contingut lèxic, que actuen més en el pla de l'enunciació que en el del contingut (vegeu ROULET *et al.*, 1985). Aquests marcadors poden marcar l'obertura i el final d'unitats conversacionals:

(29)

1. T - défense(*bueno va* (cat.)/después(cat.) d'això què?
2. E - défense de/ c'est à dire défense de/
3. c'est interdit des/ de// c'est la même chose
4. T - et après c'est un autre exercice

(30)

1. P - chap chapon/ qu'est-ce que c'est chapon?
2. Veü - (...)
3. P - bon/ça fait rien
4. P' - c'est un coq/ qui n'est plus tout à fait un coq
5. P - #ah un capon#
6. P' - voilà
7. P - #ah/ vale vale (cat/cas)// bon/ et que ça serait bon une
8. chose qui contrasterait et qui:

En aquest darrer fragment, l'activitat d'avaluació que porten a terme P i P' ha estat interrompuda per un parèntesi amb contingut metacomunicatiu. L'enunciat de la línia 7 el tanca per poder continuar l'activitat anterior. En altres casos, aquests marcadors actuen com a falques en l'interior del torn de parla i permeten al locutor de prendre alè o de fer una pausa breu per reformular o reelaborar el contingut de la seva intervenció:

(31)

1. Pr - on a observé aussi que: tout #bueno # (cat) que
2. notre groupe a bien saisi les connaissances de macramé

(32)

1. P'' - il y a aussi un: y a un article photocopié
2. de l'article qui qui: qui a fait: X dans le:/
3. dans: #com se diu#/ ah dans Reflet

(33)

1. Fe - si nous sommes en sixième/ il y a quelques sons/
2. qu'ils qu'ils ne connaissent pas/ alors je les mets
3. dans le tableau noir// par exemple: qué se yo/ o u ([y])
4. oi ([wa]) et: il s'agit seulement de dire ce que je lis

En el desenvolupament de la interacció, aquesta mena de marcadors poden constituir apel·lacions per a reclamar l'atenció dels interlocutors, com en les interjeccions següents:

(34)

1. P - #ei#/ une chose/ si vous ne faites pas ce stage là
2. vous ne pourrez pas en faire un autre payé ar la Generalitat

(35)

1. Ce - podríamos poner les phrases courtes
2. A - hombre pues:
3. Ce - va qué ponemos / nois

En el mateix sentit, els marcadors de l'estructura de la conversa funcionen també com a lubricants de la interacció, retroalimentadors o balises per als interlocutors: demanda d'aquiescència, reconeixement de la contribució prèvia, acord, desacord, etc., o comentari qualificatiu:

(36)

1. Mg - moi je t'ai déguisée en damme des tableaux de Van Eyck
2. L - carai (cat/cas)
3. Veus - (...)
4. P - moi je pensais en femme de Botticelli
5. L - #hala hala# (cat/cas)

(37)

1. P - XX/ nous avons dit que mardi prochain nous aurons cours
2. C - si mais/ la question est/ et l'autre?
3. Veu- [clar
4. C - el martes de acuerdo/ pero la pregunta que yo hago/ ¿y el otro?

Aquests connectors pragmàtics es produeixen, en la gran majoria dels casos, en castellà o català i quan la llengua base és el francès, potser perquè justament aquesta mena d'enunciats pragmàtics són els més difícils d'adquirir en una llengua estrangera. Bastants d'aquests connectors constitueixen, des d'un punt de vista unilingüe, manlleus no integrats, interferències o calcs provinents del castellà fossilitzats en el repertori verbal català, fins al punt que, a vegades, és impossible saber en quin codi s'ha volgut formular l'enunciat en qüestió, com en el cas dels exemples (30), (34) i (36). Es pot afirmar, doncs, que, en els hàbits lingüístics dels membres catalanoparlants del grup, aquests connectors provinents del castellà tenen un gran pes en l'organització de la conversa i, en aquest sentit, no és estrany que hi hagi una certa transferència d'hàbits quan la llengua base és el francès i més encara si hom té en compte la dificultat que comporta l'adquisició d'usos adequats en una llengua estrangera. Així mateix, la presència d'aquests

marcadors provinents del castellà mostra, des del punt de vista de l'ús, l'empobriment de certes varietats del català, fins i tot en aquest àmbit més catalanitzat.¹⁸

6.6. *Les alternances exolingües*

Cal remarcar que, en el corpus de dades, l'alternança exolingüe només es dona quan la llengua base és el francès o en el treball de grup, en el qual les tres llengües són adequades. En qualsevol cas, l'alternança posa en contacte el francès amb una de les dues altres llengües.

L'alternança exolingüe constitueix, en primer lloc, una estratègia d'*heterofacilitació*. El parlant amb un major domini del codi pressuposa que l'interlocutor no entendreà la unitat que es disposa a produir o ha produït i, en conseqüència, canvia la llengua per facilitar el procés de comprensió. En general, són els formadors qui recorren, en els seus discursos monològics, a aquesta estratègia que pot prendre la forma de traducció literal:

(38)

1. P' - à Emili deux deux milions/ elle descendit quatre
2. à quatre dix fois sains assurés sans eau/ dix fois/
3. sans (cat) sains sanos hein? à Emili deux milions

(39)

1. P' - ma femme/ ma femme quand heu: nous nous
2. sommes mariés/ hein? me proposait me demandait
3. si je voulais manger du veuf/ hein? heu: evidentment
4. heu un viudo a mí no: n: no me va ni me viene/ hein?/
5. je voulais bien manger du boeuf / hein? mais pas du veuf
6. (rialles)

En els fragments anteriors, el formador fa hipòtesis sobre les dificultats que pot implicar atribuir un significat a enunciat que juguen amb un cert grau d'homofonia i decideix *puntuar* (ALBERT i PY, 1986) els enunciat en qüestió recorrent a la traducció.¹⁹ És interessant de destacar, en el primer exemple, l'ús del català i el castellà envoltant el terme en francès, amb una voluntat ben conscient de defugir el malentès que pot provocar l'homofonia. A (39), els oïdors hauran d'inferir que l'enunciat alternat constitueix una reformulació d'un enunciat anterior, car no hi ha cap indicatiu que indiqui l'activitat transcòdica del parlant. Això obliga els alumnes a realitzar un esforç de selecció lèxica. En d'altres casos més complexos, els interlocutors hauran d'inferir que l'enunciat alternat substitueix una peça lingüística que no s'ha formulat en francès, com podem veure en els exemples següents:

(40)

1. P' - on avait demandé la possibilité d'obtenir au moins
2. les jours de classe des tickets à meilleur prix cette
3. année n'y sera pas parce qu'il y a aucun/no hi ha
4. cap becat de/de l'estat francès aquest any eh
5. tous sont de la Generalitat

18. Sembla que aquest fenomen és freqüent en situacions de conflicte de llengües. Així ho vàrem observar Tuson i jo mateixa (NUSSBAUM i TUSON, 1990) a la ciutat de Dakar, on sovint les converses en llengua wolof estaven farrides de connectors pragmàtics en francès, que és la llengua de prestigi al Senegal. En les interaccions en miskitu a la ciutat de Puerto Cabezas (Nicaragua) he pogut constatar també la presència de connectors en espanyol.

19. En l'exemple 39, la traducció arrossega un modisme a manera de qualificació.

(41)

1. P' - non je ne plie pas la jambe/non/ (imita un coix)
2. je j'ai tout mon corps qui se baisse//voilà hein voilà
3. ça me fait mal/ i: sóc coix// si vous voulez la
4. jambe droite/ou la gauche

La trajectòria implícita en aquests fragments indica que el formador ha fet una avaluació prèvia de les competències dels alumnes, ha pressuposat que els enunciats en francès *boursier* i *je boite* podien pertorbar la comprensió del missatge i els ha substituïts pels seus equivalents en català. L'observació d'aquests recursos d'heterofacilitació informen sobre el *teacher talk* i les estratègies que empra l'ensenyament. En els exemples (38) i (39), P' pretén facilitar la comunicació i evitar el malentès i alhora desplega un procediment d'ensenyament mitjançant la reformulació. En els exemples (40) i (41), per contra, observem una estratègia d'agilitació de la comunicació adreçada a no interrompre-la, a fer-la fluida quan el missatge se centra més en el contingut que en la forma. Ara bé, des del punt de vista de l'adquisició de la llengua, és obvi que aquests procediments no l'afavoreixen perquè no s'ofereix l'enunciat equivalent en la llengua estrangera.

En segon lloc, l'alternança exolingüe s'utilitza com un recurs d'*autofacilitació* en la codificació o, si es vol, en l'elaboració del significat. Aquest procediment sol ser emprat per l'alumne per pal·liar llacunes de disponibilitat lingüística i també com una estratègia de prevenció de l'error que alhora fa la comunicació més fluida.

(42)

1. A - c'est vrai parce que les enfants/m:
2. beaucoup de fois ils demandent à écrire/
3. et comment s'écrit cahier comment s'écrit cahier/
4. et ils m: écrivent a: ¿d'amagat? (rialles)
5. ah oui/ ces mots pour se rapeller non?
6. quand il: demandera: comment s'appelle ça non?

(43)

1. Ce - les élèves/ a m: à la mesure qu'ils font qu'ils vont/
2. en appre; en apprenat le français/ je pense
3. que la correction phonétique/ c'est très important/
4. et toujours les élèves/ ont m no toman a mal/
5. no lo sé decir en francés ¿eh?/ la correction
6. d'une copine et peut être la correction de: du professeur/oui

De la mateixa manera que, en els exemples (40) i (41), el procediment emprat pel professor no és l'ídoni des del punt de vista de l'ensenyament del francès, el procediment emprat pels alumnes en els exemples (42) i (43) tampoc no afavoreix l'aprenentatge, car no es formula l'equivalència en francès de l'enunciat alternat.

En tots els exemples d'alternança exolingüe examinats, hom pot constatar la presència d'elements paralingüístics que l'anuncien: falsos començaments, repeticions, allargaments sil·làbics, etc.²⁰ En altres casos, però, l'alternança exolingüe és precedida o seguida d'un connector que justifica l'activitat de codificació que realitzarà o ha realitzat el parlant i que té un valor de marcadors metadiscursiu. Aquests connectors —com el de l'exemple (43), línia 5— tenen la forma de seqüències subsidiàries dins de la interven-

20. No he pogut trobar, en el corpus d'enregistraments, cap signe recurrent que permeti de postular, en canvi, l'existència d'una marca que precedeixi l'aparició d'alternança multilingüe. L'aparició de marcadors extralingüístics en una seqüència prèvia a l'alternança respon més a l'organització i a la planificació del discurs per part de cada parlant que a un anunci de canvi de codi.

ció i, moltes vegades, no afecten l'activitat verbal dels interlocutors. En un gran nombre de fragments del corpus analitzat apareixen, no gensmenys, procediments de *bricolatge interactiu* molt més elaborats: l'heterofacilitació esdevé llavors una estratègia d'ajut en la codificació i l'autofacilitació es presenta com d'un procediment de demanda d'ajut. Aquest ajut —reclamat mitjançant un connector, una marca paralingüística o simplement ofert per l'interlocutor— provoca situacions d'ensenyament-aprenentatge evidents en els exemples següents:

(44)

1. Jo - je ne sais pas en français la/ la castañera
2. (rialles)
3. Veus- (...)
4. Mg - oui la vendeuse de marrons

(45)

- 1 Pr - par exemple/ si tu dis quelques mots cachés o://
2. un crucigrama no sé comment
3. Jo - mots croisés
4. Pr - mots croisés et: mots cachés?
5. JM - cachés es
6. Jo - [sopa de letras
7. Pr- ah sopa de letras

(46)

1. G - cela permet de voir la compréhension globale de certains
2. P - [parce que parce que:
3. G - mots de certaines expressions
4. P - [no coinciden/ ils ne:
5. G - [ils ne coincident pas
6. P - beaucoup de fois/ en en langue et une autre langue n'ont
7. pas la même structure

(47)

1. L - il faut donner un contexte qui favorise/
2. par exemple le mot but
3. Lou - but?
4. L - un gol/ ça c'est favorisant pour prononcer le u (/y/)

El procediment desplegat pels interlocutors afecta de diversa manera l'estructura de la conversa perquè modifica momentàniament el paràmetres de la situació (canvi de papers, canvi de tema), tot i que no planteja la renegociació de la llengua base. En els exemples anteriors, l'intercanvi principal s'interromp durant uns instants per donar pas a una activitat de metacomunicació que fa adoptar alhora nous papers als parlants: en l'intercanvi principal, són companys que esdevenen, en l'intercanvi secundari, aprenents o ensenyants. Aquest bricolatge obre així un intercanvi encastrat en l'intercanvi principal.

He parlat de zones frontereres poc definides entre la conversa bilingüe i la conversa exolingüe. En efecte, el recurs a l'alternança com a procediment d'heterofacilitació i d'autofacilitació correspon a la conversa exolingüe, però pot aparèixer també en la conversa bilingüe. En primer lloc, els parlants poden recórrer a l'alternança d'autofacilitació per pal·liar, en un moment donat, mancances en el repertori en una llengua. En segon lloc, en les comunitats bilingües, com és el cas de Catalunya, en la qual una de les dues llengües es troba en un estadi de pugna entre regressió i progressió, es freqüent observar la presència de l'alternança com un procediment d'heterofacilitació quan el

parlament suposa que el seu interlocutor no comprendrà un enunciat que és poc freqüent en l'ús ordinari de la llengua perquè es tracta d'una unitat de recuperació recent o d'encunyació nova. En aquestes situacions, el parlant que recorre a l'alternança actua com el professional de qualsevol branca que utilitza un terme vulgar per facilitar la comprensió d'un terme tècnic o científic. Igualment, l'alternança exolingüe pot funcionar com una estratègia per a aclarir el malentès en converses entre catalanoparlants:

(48)

A - és el text refós.

B - el què?

A - el text refós, refundido.

B - ah:, és que no t'havia entès.

(49)

A - Tu creus que pujaran els sous?

B - Què?

A - Que si ens augmentaran el sou, el sueldo.

B - Ah!/ diuen

6.7. Limitacions de la classificació

En parlar de la tipologia de fenòmens, he indicat les diferències funcionals entre interferències, alternances i manlleus. L'anàlisi de les dades obtingudes revela que aquestes distincions no sempre són diàfanes i que delimitar què pertany a la interlocució presenta alguns problemes.

Pel que fa a la interferència, la definició que n'haviem donat correspon, des del punt de vista de la forma, a algunes de les produccions dels membres del grup —vegeu, per exemple, les fragments (27), (28) o (43)— que reflecteixen un domini insuficient del codi en els plans morfològic, sintàctic i lèxic,²¹ però també les transferències que fan els parlants basades en hipòtesis de similitud i divergència dels sistemes:

(50)

1. Ro— quines coses més hi poden haver/ e: / défense de man/

2. de manger dans la classe

3. E [ah# menjar a la classe#

4. Ro - défense de: de manger des chiclets

5. L - des schewing-gum

El contacte de llengües pot motivar també l'aparició d'una interferència momentània fins i tot en el codi que més es domina. Aquest tipus d'interferència es crea *in situ*, pel contacte reiterat d'un determinat terme, com en l'exemple següent, en el qual s'ha parlat d'«interdire» fins al punt que Ro integra momentàniament la forma francesa en el lèxic català i es corregeix en la intervenció següent:

(51)

1. Ro - bueno(cat.)/ allavons fem els les interdiccions i prou

2. Lou - défense de (...)

3. Fe - si défense de

4. Ro - fem les neg/ la la la les probicions

21. La transcripció no permet d'apreciar les interferències fonètiques que són també molt freqüents en les produccions en francès dels alumnes.

Sigui quina sigui la direcció de la interferència, però, aquesta sempre apareix quan el parlant s'esforça per mantenir un discurs unilingüe, mentre que l'alternança implica una voluntat d'activitat transcòdica.

Pel que fa a les relacions entre alternances i manlleus, hi ha una franja en la qual és molt difícil delimitar fins a quin punt l'alternança aconsegueix sempre alguna de les funcions pragmàtiques que he retingut o respon simplement a una necessitat de processament ràpid de la informació. Es podria dir que el repertori dels individus del grup conté dos codis els límits dels quals no es distingeixen, la qual cosa en possibilita l'ús consecutiu, tant per a referir-se a realitats semàntiques vehiculades per cadascun dels codis separatament com per omplir llacunes de disponibilitat lèxico-semàntica en un moment determinat de la interlocució. És clar que, en aquest darrer ús, l'alternança també tindrà una funció pragmàtica en el si del discurs i, per tant, en molts casos, la interpretació de la seqüència plantejarà els problemes que ja hem indicat en comentar el fragment (7), en el qual el canvi de codi pot ser interpretat com una alternança o com un manlleu integrat, fenomen evident en l'exemple següent:

(52)

1. P''- aquestes fitxes bueno (cat) nosaltres n'hem afegit algunes
2. ¿eh? algunes però en general les preparen unes noies
3. d'Igualada que jo chapeau aquestes noies d'Igualada/
4. aquestes noies d'Igualada han fet un treball fabulós ¿eh?

Els enunciats «*chapeau*» i «*c'est fini*» són uns manlleus integrats en la parla col·loquial de Catalunya i, per tant, formen part del repertori lingüístic de catalanoparlants i castellanoparlants, com sembla també que és el cas de l'enunciat «a l'aguait» de Ce a (1), línia 40.

El fet que els manlleus aci abastin modismes mostra en quina mesura els parlants fan una tria en certa forma marcada, des del punt de vista retòric, i que aconsegueix, per tant, funcions pragmàtiques evidents. En aquests casos, és difícil de delimitar el que és del terreny de la incompetència del parlant i el que té una funció de posar de relleu la intenció de qualificar el missatge. D'altra banda, el fet que les parlants no s'aturin a demanar la reformulació de l'enunciat i que no hi hagi cap indicatiu que marqui el canvi de codi, no permet de qualificar la seqüència com una alternança exolingüe.

7. ALTERNANCES, COMPETÈNCIA LINGÜÍSTICA I ESTIL

Sembla que es podria establir, encara que de manera provisional i a tall d'hipòtesi, una certa congruència entre ús de l'alternança i competència lingüística. Els parlants del grup que tenen una major competència en les tres llengües solen produir alternances de tipus que he englobat dins la categoria multilingüe. La seva activitat lingüística és molt complexa i denota una gran habilitat per a posar en contacte tots els codis a l'abast. Per contra, els parlants que realitzen més commutacions de codi per preferència envers el castellà no realitzen alternances de tipus multilingüe, mentre que recorren sovint a l'alternança exolingüe i als connectors pragmàtics en català i castellà que justifiquen les operacions enunciatives. Aquest fenomen pot tenir relació tant amb la competència en català i francès com amb els hàbits dels parlants. WOOLARD (1989) observa, per contrast amb altres comunitats on s'usa més d'una llengua, que, a Barcelona, és poc freqüent l'ús de l'alternança, tot i que assenyala l'existència d'individus especialment intermitents. En el micronivell social que aquest treball analitza, hom pot constatar el mateix fenomen tot precisant, però, que els individus que més recorren a l'alternança són aquells

que han adoptat, en la seva història personal, l'hàbit d'adaptar-se a la llengua de l'interlocutor o de l'àmbit social en el qual es mouen. Això significaria, per tant, que hi ha, com indica DÉPREZ DE HÉRÉDIA (1991), perfils diversos d'individus bilingües que posarien de manifest «les modalitats d'orquestració dels diferents estils d'expressió dels locutors en els decurs d'una conversa».

¿Es podria dir que hi ha una forma personal de *posar en paraules* la relació que cadascú estableix amb l'entorn, amb els interlocutors i amb els enunciatos mateixos? ¿Com entendre l'activitat, en converses la llengua base de les quals no varia, d'individus que recorren d'una manera sistemàtica a l'alternança al costat d'individus que mantenen sempre un sol codi? ¿És possible, doncs, parlar d'estil per referir-se a la manera particular en què cada individu bilingüe construeix els seus enunciatos, de la mateixa manera que es parla d'estils literaris? Seria interessant de veure també en quina mesura els nous hàbits de comunicació entre les dues comunitats lingüístiques de Catalunya incideixen en els estils de locució dels parlants. Esperem que la resposta a aquests i altres interrogants es podrà trobar en futurs estudis.

BIBLIOGRAFIA

- ALBER, J. L., i PY, B. (1986), «Vers un modèle exolingue de la communication inter-culturelle» dins *Etudes de Linguistique Appliquée*, 61, p. 78-90.
- AUER, P. (1988), «A conversation analytic approach to code-switching and transfer», dins HELLER, M. (ed.), p. 187-213.
- BAKHITINE, M. (1929), *Le marxisme et la philosophie du langage*, Paris, Les Editions de Minuit, 1977.
- BIERBACH, Cr. (1991), «Bilingual communication and code-switching in a Barcelona neighbourhood», dins *Papers for the symposium on code-switching in bilingual studies: Theory, significance and perspectives*, Estrasbourg, European Science Foundation, p. 497-504.
- BOIX, E. (1990), «Language choice and language switching among young people in Barcelona: concepts, methods and data», dins *Network on Code-Switching and Language Contact. Papers for the workshop on concepts, methodology and data*, Estrasbourg, European Science Foundation, p. 209-225.
- BOURDIEU, P. (1982), *Ce que parler veut dire*, Paris, Fayard.
- CALSAMIGLIA, H. i TUSON, A. (1980), «Ús i alternança de llengües en grups de joves d'un barri de Barcelona: Sant Andreu de Palomar», dins *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 3, p. 11-82.
- CAMBRA, M. (1991), «Les changements de langue en classe de langue étrangère, révélateurs d'une certaine organisation du discours», dins *Papers for the symposium on code-switching in bilingual studies: Theory, significance and perspectives*, Estrasbourg, European Science Foundation, p. 125-140.
- CHARAUDEAU, P. (1989), «La conversation entre la situationnel et le linguistique» dins *Connexions*, núm. 53.
- DEPREZ DE HÉRÉDIA, Ch. (1991), «La double inconstance: fonction poétique et analyse stylistique du code-switching» dins *Papers for the symposium on code-switching in bilingual studies*, ESF Scientific Networks, Estrasbourg, p. 73-92.
- GUMPERZ, J. J. (1982), *Discourse strategies*, Cambridge University Press.
- HELLER, M. (ed.), (1988), *Codeswitching*, Berlin, Mouton de Gryter.
- LÜDI, G. (1984), «L'acquisition d'une langue seconde par les migrants: naissance d'un bilinguisme» dins Py (ed.), p. 275-281.
- NUSSBAUM, L. 1990, «Plurilingualism in foreign language classroom in Catalonia», dins *Network on Code-Switching and Language Contact. Papers for the workshop on Impact and Consequences: Broader Considerations*, p. 141-165.
- (1991), «La lengua materna en clase de lengua extranjera: entre la ayuda y el obstáculo», dins *Signos*, núm. 4, p. 36-47.
- i TUSON, A. (1990), «L'enseignement des langues d'après une perspective anthropologique: une expérience d'alphabétisation à Dakar». Comunicació presentada a la Conference on Intercultural Studies and Teacher Education, Sant Feliu de Guíxols, 4-10 de maig.
- PAYRATÓ, L. (1985), *La interferència lingüística*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Curial Edicions Catalanes.
- (1988), *Català col·loquial*, Universitat de València.
- POPLACK, S. (1988), «Contrasting patterns of codeswitching in two communities» dins HELLER (ed.), p. 215-244.
- PORQUIER, R. (1984), «Communication exolingue et apprentissage des langues» dins PY (ed.), p. 17-47.
- PY, B. (ed.), (1984), *Acquisition d'une langue étrangère III*, Paris, PUV, Neuchâtel, Centre de Linguistique Appliquée.

- PUJOLAR, J. (1991), «Language choice and code-switching in Catalan television programme», dins *Papers for the symposium on code-switching in bilingual studies: Theory, significance and perspectives*, Estrasburg European Science Foundation, p. 547-552.
- ROULET, E., et al. (1985), *L'articulation du discours en français contemporani*, Berna, Peter Lang.
- SANKOFF, G. (1980), «Laguage Use in Multilingual Societies», dins *The Social Life of Language*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press.
- TUSON, A. (1990), «Catalan-Spanish code-switching in interpersonal communication», dins *Network on Code-Switching and Language Contact. Papers for the workshop on Impact and Consequences: Broader Considerations*, p. 167-187.
- i NUSSBAUM, L. (1991), «Conversational analysisi and language contact in Catalonia», dins *Papers for the symposium on code-switching in bilingual studies: Theory, significance and perspectives*, Estrasburg, European Science Foundation, p. 571-576.
- WOOLARD, K. (1989), *Double Talk. Bilingualism and the Politics of Ethnicity in Catalonia*, Stanford, Stanford University Press.
- (1990), «Codeswitching as Practice and as Counciousness: Codeswitching and Comedy in Catalonia, Revised», comunicació presentada al Congrés Internacional de Pragmàtica, Barcelona, juliol de 1990.